

nebo onoho vězně opět na nohy tím, že jsme ho zaměřili na budoucnost. Ve společném rozhovoru se dvěma vězni tábora, jejichž zoufalství bylo vystupňováno až k rozhodnutí o sebevraždě, objevila se jednou tato paralela: oba byli ovládnuti pocitem, že „už nemohou od života nic očekávat“. Také zde šlo o to nechat proběhnout onen koperníkovský obrat, o němž jsme již mluvili a o němž jsme řekli, že po jeho uskutečnění život vlastně už nemůže být tázan na svůj smysl, že daleko spíše odpovídá na své konkrétní otázky, že musí být zodpovězen. *Opravdu brzy se ukázalo, že — nehledíc k tomu, co mohli oba vězni od života očekávat — jejich život na ně čekal se zcela konkrétními úkoly.* Ukázalo se totiž, že jeden uverejnil řadu geografických knih, že však tato série nebyla ještě dovedena do konce; druhý měl v cizině dceru, která na něm visela jako na modle. Na jednoho tak čekalo dílo, na druhého člověk. Oba byli takto stejným způsobem potvrzeni v oné jedinečnosti a nezastupitelnosti, která může dát životu přes veškeré utrpení nepodmíněný smysl. Pro svou vědeckou práci byl jeden právě tak nenahraditelný, jako byl druhý nezaměnitelný v lásce své dcery.

Také osvobození vězeň potřebuje ještě duševní ošetření. Právě osvobození, náhlé propuštění, *uvolnění* od duševního tlaku znamená samo — po stránce psychologické — *nebezpečí*. Co tu hrozí v charakterologickém směřu, není nic jiného než *duševní protějšek kesonové nemoci*. Tím jsme se však už dostali ke třetí fázi, o níž máme v rámci této skicovitě psychologické tabulové vězně pojednat. Pokud jde o jeho reakci na propuštění, lze říci krátce toto: Zpočátku se mu všechno jeví jako krásný sen, neodvažuje se ještě uvěřit. Tolik krásných snů už ho přece zklamalo! Jak často snil o svém osvobození — snil o tom, jak přijde domů, obejmě svou ženu, pozdraví své přátele, sedne si ke stolu a začne vyprávět, vyprávět o svých zážitcích, vyprávět o tom, co se natoužil po tomto okamžiku shledání a jak často o něm snil, až se tentokrát stal konečně skutečností. Tu však promikavě zajely do uší tři hvizdy, které brzy ráno přikazovaly vstávat, a vytrhly ho ze sna, který mu svobodu pouze předstíral, který ho jen šálil. Jednou se však opravdu stane skutečností to, co si vytoužil a vy-snil. Osvobozeného však ještě ovládá jakýsi pocit depersonalizace. Nemůže se ještě ze života doopravdy těšit — musí se teprve znovu naučit těšit se, odnaučil se tomu. Zdá-li se mu prvního dne svobody přítomnost krásným snem, je potom jednoho dne tak daleko, že se mu minulost nezdá ničím jiným než zlým snem. Sám už pak nemůže pochopit, jak byl schopen věznění přčkat. Konečně ho ovládne nádherný pocit, že po tom všem, co zažil a vytrpěl, nemusí se bát už ničeho na celém světě — kromě

svého Boha. V toho se opět naučil věřit tak mnohý v koncentračním táboře a skrze koncentrační tábor.

2. O smyslu utrpení

Při pojednání o otázce po smyslu života jsme zcela obecně rozlišili tři možné hodnotové kategorie. Mluvili jsme o tvůrčích hodnotách, zážitkových hodnotách a hodnotách postoje. Zatímco se první kategorie uskutečňuje činností, zážitkové hodnoty jsou realizovány pasivním přijímáním světa (příroda, umění) do Já. Hodnoty postoje jsou však uskutečňovány všude tam, kde musí být něco nezměnitelného, něco osudového přijímáno jako takové. Tím způsobem, jak někdo bere tyto věci na sebe, vzniká nesmírné množství hodnotových možností. To však znamená, že se lidský život může naplnit nikoli pouze v tvorbě a radosti, nýbrž dokonce také v utrpení!

Takové myšlenkové postupy jsou uzavřeny každé triviální etice úspěchu. Avšak rozpomenutí se na prapůvodní, na náš každodenní úsudek o hodnotě a důstojnosti lidské existence odhaluje ihned onu hloubku zážitku, v níž si věci zachovávají svou platnost také mimo úspěch nebo neúspěch, zcela nezávisle na efektu vůbec. Tato říše vnitřního naplnění přes vnější neúspěšnost je přístupna právě oním pohledem, který nám zprostředkovává umění. Stačí si pouze vzpomenout na díla jako třeba *TOLSTÉHO* příběh „Smrt Ivana Ilije“. Zde je zachycena měšťácká existence, jejíž propastná nesmyslnost se rozevírá před jejím nositelem teprve bezprostředně před jeho neočekávanou smrtí. Pochopením této nesmyslnosti vyrůstá však tento člověk ještě ve svých posledních hodinách daleko nad sebe sama, k vnitřní velikosti, která posvěcuje zpětně celý jeho dosavadní život — přes jeho zdánlivou marnost k něčemu smysluplnému. Je tomu přece tak, že život může získat svůj poslední smysl nejen — jako u hrdiny — smrtí, nýbrž také ve smrti. Že tedy nejen obětování vlastního života mu dává smysl, ale že se život může naplnit i ve ztroskotání.

Neúspěšnost neznamená bezesmyslnost. To se stane patrným také tak, když člověk posuzuje svou vlastní minulost například ve vztahu k životu milostnému. Položí-li si někdo poctivě otázku, zda by byl ochoten postrádat nešťastné milostné zážitky, zda by dovedl vyškrtout ze svého života prožívání zabarvené nelibostí a utrpením — pak by asi odpovídal záporně; množství utrpení nebylo pro něj nenaplněním. Naopak, v ut-

pení dozrál, jím vyrostl, utrpení mu dalo více, než mu mohl dát tak mnohý erotický úspěch.

Člověk má vůbec sklon k tomu přeceňovat pozitivní nebo negativní předznamenání zabarvení libosti nebo nelibosti svých zážitků. Důležitostí, kterou tomuto předznamenání přikládá, vyvolává v něm neoprávněnou nedůtklivost vůči osudu. Slyšeli jsme už, v jak mnohonásobném smyslu člověk „není na světě pro potěšení“ Slyšeli jsme také, že slast není vůbec s to dát životu člověka nějaký smysl. Není-li toho schopna, nemůže ani nedostatek slasti životu smysl vzít. Zas je tomu tak, že umění poskytuje odkaz na způsob, jak správně vidět prostý, nepředpojatým a bezprostředním prožíváním skutečný stav věci; pomysleme si jen na to, jak irrelevantní je pro umělecký obsah otázka, zda je melodie položena do dur nebo moll. Nikoli jen Nedokončená symfonie patří přes nedokončenost k nejhodnotnějším hudebním kusům, na což jsme v jiné souvislosti již poukázali — ale také „Patetická“.

Řekli jsme, že v tvorbě uskutečňuje člověk tvůrčí hodnoty, v prožívání zážitkové hodnoty a v utrpení hodnoty postojové. Nad to má však utrpení ještě jeden imanentní smysl. Paradoxním způsobem vede nás k tomuto smyslu řeč: trpíme něčím, protože „to nemůžeme strpět“ — tedy proto, že to nechceme nechat platit. Vypořádání se s tím, co je osudově dáno, je poslední úkol a vlastní cíl utrpení. Trpíme-li nějakou věcí, odvracíme se vnitřně od ní, vytváříme distanci mezi svou osobou a touto věcí. Pokud ještě trpíme nějakým stavem, který nemá být, právě tak dlouho se nacházíme v napětí mezi tím, co z jedné strany fakticky je, a tím, co ze strany druhé má být. To platí, jak jsme již viděli, také o člověku, který si již nad sebou zoufal: pravé skutečnosti svého zoufalství nemá už k němu žádný důvod, vždyť přece vlastní realitu hodnotí vzhledem k ideálnosti, pomáhá jí jí; fakt, že si vůbec uvědomil hodnoty (které zůstaly neuskutečněny), implikuje již jistou hodnotu v tomto člověku samém. Nemohl by totiž vůbec zasednout k soudu nad sebou samým, kdyby neměl už předem posvěcení a důstojnost soudce — jako člověka, který si uvědomil, co být má, proti tomu, co je.

Utrpení vyváří tedy plodné, dalo by se říci revoluční napětí tím, že dává člověku vůbec pocítit to, co nemá být, jako takové. V té míře, v níž se jakoby identifikuje s tím, co je dáno, eliminuje distanci k danému a vyřazuje plodné napětí mezi tím, co je, a tím, co být má.

Tak se odhaluje v emocích člověka hluboká moudrost, která stojí před vší racionality, dokonce racionální užitečnosti odporuje. Všimněme si třeba afektu zármutku a lítosti: z utilitaristického hlediska se oba musí

jevit jako nesmyslné. Neboť truchlit nad něčím, co bylo nenávratně ztraceno, musí se z hlediska „zdravého lidského rozumu“ jevit právě tak neúčelným a absurdním jako litovat něčeho nenapravitelně zavinného. Ale ve vnitřní historii člověka mají zármutek a lítost svůj smysl. Zármutek nad člověkem, kterého jsme milovali a ztratili, dává mu jaksi další život a lítost viníka dává mu; zproštěnému pocitu viny, jaksi vstát z mrtvých. Předmět naší lásky, popř. našeho zármutku, ve vnitřním čase zachován v empirickém čase ztracen, zůstává subjektivně, ve vnitřním čase zachován: zármutek jej zpřítomňuje. Lítost pak může, jak ukázal SCHELER, smazat vinu: vina sice nebude z jejího nositele snata, ale tento nositel sám — svým morálním obrozením — jako by byl zrušen. Tato možnost zúrodnit ve vnitřní historii to, co se stalo, není s odpovědností člověka v rozporu, nýbrž v dialektickém vztahu. Neboť stát se viníkem předkládá odpovědnost. Odpovědný je však člověk vzhledem ke skutečnosti, že nemůže vzít zpět žádný krok, který v životě udělá; nejmenší stejně jako největší rozhodnutí zůstává definitivním. Nic nelze vymazat z toho, co udělá i neudělá. Jen povrchní způsob usuzování vidí jako rozpor, že se přesto, v aktu lítosti, člověk může vnitřně odtáhnout od svého činu a uskutečněním tohoto aktu — tedy vnitřního činu — může vnější čin v morální rovině jaksi anulovat.

SCHOPENHAUER se, jak známo, domníval a stěžoval si, že lidský život se pohybuje sem a tam mezi nouzí a nudou. Ve skutečnosti má obojí svůj smysl. Nuda je stálým momentem. Co vede k nudě? Nečinnost. Ale činnost zde není snad proto, abychom unikli nudě: nuda je tu ovšem proto, abychom se vyhnuli nicnedělání a abychom byli právi smyslu svého života. Boj o život nás udržuje v „napětí“, neboť smysl života stojí a padá s požadavky na splnění úkolů; toto „napětí“ je tedy podstatně odlišné od napětí, které vyhledává neurotická chtivost po senzacích nebo hysterický hlad po dráždidlech.

Smysl „nouze“ spočívá právě tak v mementu. Už v biologické rovině je bolest smysluplný strážce a varovník. V duševně-duchovní oblasti má pak analogickou funkci. To, před čím má utrpení člověka chránit, je apatie, umrtvující duševní stimulost. Dokud trpíme, zůstáváme duševně naživu. Ano, v utrpení dokonce zrajeme, v utrpení rosteme — činí nás bohatšími a mocnějšími. Lítost, jak jsme viděli, má smysl a moc (v morálním smyslu) vnější dění ve vnitřní historii anulovat; zármutek má smysl a moc způsobit, aby minulé nějak trvalo. Obojí tedy nějak koriguje minulost. Tím však řeší problém — na rozdíl od rozptýlení a otupení: Člověk, který se pokouší rozptýlit se z neštěstí, nebo se otupit, neodstra-

ňuje neštěstí ze světa, ale pouze se zbavuje následků neštěstí: odstraňuje stav pocitu nelibosti. Rozptýlením, nebo otupením „dělá, že o nicčem nevív“. Pokouší se utéci před skutečností. Utíká se třeba do opojení. Tím se dopouští subjektivistické, ba skoro psychologické chyby: tato chyba záleží v tom, že jedná tak, jakoby s emocionálním aktem, který utrpení umlčuje, byl odstraněn ze světa také předmět emoce; jako by to, co vyobcoval do nevědomí, bylo již tím také vyobcováno do neskutečnosti. Ale akt nahlédnutí nevytváří předmět, akt nahlédnutí jej neníčí a tak neanuluje také potlačená hnutí zármutku, věcný obsah, pro něž truchlíme. Zdravé citění truchlícího se obyčejně staví opravdu na odpor proti tomu brát ku příkladu prášky na spaní — „místo toho, aby proplakal noci“; proti banálnímu napsání prášku na spaní truchlící vždy namítá: tím, že bude lépe spát, se mrtvý, jehož oplakává, nevzbudí. Smrt — toto paradigma ireverzibilního dění — nebude tedy nikterak anulována tím, že bude zahánána do nevědomí; ale právě tak málo také tím, že truchlící sám uteče do abso-
lutního nevědomí — do nevědomí vlastní smrti.⁶⁰

Jak hluboko je v člověku zakořeněn cit pro smysl emocionálního, ukazuje následující skutečnost.

Existují melancholie, v jejichž symptomatologickém prostředí nestojí (jako obyčejně) afekt smutku, ale při nichž si pacienti stěžují právě na to, že nemohou být smutní, že se nemohou vyplakat, že jsou citově chladní a vnitřně odumřeli: jde o případy takzvané melancholia anaesthetica. Kdo zná takové případy, ten ví, že sotva existuje větší zoufalství než zoufalství těch lidí nad tím, že nemohou být smutní. Tento paradox ukazuje znovu, nakolik je princip slasti pouhou instrukcí, psychologickým artefaktem, nikoli fenomenologickou skutečností; z důvodů emocionální „logique du coeur“ (logiky srdce) se člověk ve skutečnosti vzdychky snaží, ať už ve šťastném, nebo smutném vzrušení, v každém případě být a zůstat duševně „čilý“ a neupadnout do apatie. *Paradox, že ten, kdo trpí na melancholia anaesthetica, trpí svou neschopností trpět*, je tedy pouze paradoxem psychopatologickým; z hlediska existenciálně analytického však nachází řešení. Neboť v existenciální analýze se ukazuje smysl utrpení, ukazuje se, že utrpení náleží smysluplně k životu. Utrpení, strast patří k životu jako osud a jako smrt. To všechno se nedá od života oddělit, aniž by se současně porušil jeho smysl. Strast a smrt, osud a utrpení odloučit od života, to by znamenalo vzít životu tvář, formu. *Teprve pod úderem klada diva osudu, v bílém záru utrpení z něho nabývá život formy a tváře.*

Osud, který člověk protřpí, má tedy za prvé ten smysl, aby byl uvěřen — tam, kde je to možné — a za druhé, aby byl nesen — je-li to nutné. Na

druhé straně bychom však neměli ani zapomínat, že člověk musí být na stráži před tím, aby nestolil příliš brzy zbraň, aby příliš brzy neuznal nějaký stav věci jako osudový a nesklonil se před pouze domnělým osudem. Teprve tehdy, když už člověk nemá vůbec žádně možnosti realizovat tvůrčí hodnoty, teprve když opravdu není schopen osud utvářet, teprve pak mohou být realizovány existující hodnoty, teprve potom má smysl „vzít na sebe svůj kříž“. Podstata hodnoty postojte spočívá v tom, jak se člověk přizpůsobuje nezměnitelnému; předpoklad pro opravdové usku-
tečování existujících hodnot spočívá tedy v tom, že jde opravdu o něco nezměnitelného. O to, co BROD nazývá „ušlechtilým neštěstím“ a co staví proti „neušlechtilému“ neštěstí, které není vlastně osudové, ale za-
mezitelné — nebo (když už přišlo) zaviměné.⁶¹

Tak nebo tak nabízí každá situace šanci k realizaci nějakých hodnot — ať už ve smyslu hodnot tvůrčích, nebo ve smyslu hodnot existujících. Neexistuje žádná situace, kterou by člověk nemohl zúšlechtit tím, co dělá, nebo jak jí snáší“ (GOETHE). Kdybychom chtěli, dalo by se také říci, že i ve snášení spočívá nějak „výkon“; za předpokladu, že jde o opravdové snášení, o snášení něčeho, co se nedá změnit jedním nebo dvěma se nelze vyhnout tím, že se to nechá být. Pouze při takovém „opravdovém“ snášení tu je výkon — pouze takové nevyhnutelné utrpení je smysluplné. Tento charakter utrpení jako výkonu není však cizí ani pros-
tému citění běžného člověka. Také on má porozumění kupříkladu pro tuto událost: Když měli být před čtyřmi lety vyznamenáni angličtí „skauti“ za nejvyšší výkony, byla udělena vyznamenání třem chlapcům, kteří leželi kvůli nevyčísitelné nemoci v nemocnici, a přesto zůstali stateční za vyšší žilí a snášeli statečně své utrpení. Tak bylo jejich utrpení uznáno za vyšší „výkon“ než výkony v užším slova smyslu mnohých jiných skautů.

„Život není něco, vzdychky je jen příležitostí k něčemu“. Tato HEBELOVA slova se potvrzují vzhledem k alternativním možnostem uchopení osudu (tedy od původu a o sobě něčeho nezměnitelného) ve smyslu uskutečnění tvůrčích hodnot, nebo pokud by to bylo opravdové možné, ve smyslu zaujetí takového postoje k osudu, aby i v opravdovém utrpení spočíval lidský výkon. Zní to ovšem jako tautologie, řekneme-li, že nemoc dává člověku „příležitost“ k „utrpení“. Chápeme-li však „příležitost“ a „utrpení“ ve výše uvedeném slova smyslu, není věta vůbec tak samozřejmá. Především proto ne, že se mezi nemocí — také duševní — a utrpením musí zásadně rozlišovat. Nejen proto, že člověk může být nemocen, aniž by ve vlastním smyslu „trpěl“; na druhé straně existuje utrpení, které leží mimo všechny nemoci, právě lidské utrpení, totiž ono

utrpení, které k lidskému životu podstatně a podle smyslu patří. Může se proto projevit případ, že *existenciální analýza* musí nějakého člověka učinit *schopným trpět* — zatímco ho *psychoanalýza* chce udělat pouze *schopným prožitků nebo výkonů*. Existují totiž situace, v nichž se člověk může naplnit pouze v opravdovém utrpení a jenom v něm. A „příležitost k něčemu“, kterou znamená život, nesmí být zmeškána ani v případě příležitosti k opravdovému utrpení, tedy v případě možnosti k realizaci postojových hodnot. Nyní rozumíme, proč DOSTOJEVSKIJ mohl říci, že se bojí jen jednoho: že nebude hoden svého trápení. Nyní však také dovedeme zvážít, jaký výkon spočívá v utrpení nemocných, kteří se zdají zápasit o to — aby byli hodni svého trápení.

Jeden duchovně mimořádně vysoko stojící muž mladších let byl jednoho dne náhle vyvrán ze svého živého profesního života, když značně rychle se rozvíjející příčné přerušení míchy (na základě tuberkulózního onemocnění páteře) vedlo k projevům ochrnutí nohou. Uvažovalo se o operaci (laminektomii). Jeden z nejvýznamnějších neurochirurgů Evropy byl interpelován pacientovými přáteli, vyjádřil se však v prognostickém smyslu pesimisticky a operaci odmítl. Jeden z přátel podal o tom zprávu v dopise přítelkyni nemocného, v jejímž venkovském domě byl nemocný ubytován. Nic netušící služebná odevzdala dopis během společné snídaně paní domu s nemocným hostem. Co se nyní stalo, líčí pacient v dopise jednomu příteli; uvedme z tohoto dopisu následující místa: „... Eva nemohla jinak, než mne také nechat přečíst ten dopis. Tak jsem se dověděl o svém rozsudku smrti, který byl obsažen ve vyjádření profesorové. — Milý příteli! Vzpomínám si na film „Titanic“, který jsem viděl před mnoha lety. Zvláště si vzpomínám na scénu, v níž ochrnutý muž, představený Fritzem Kortnerem připravuje, modle se otcenáš, malou osudovou pospolitost na smrt, zatímco se loď potápí a voda stoupá po jejich těle stále výše. Přišel jsem z kina ořesen. Myslel jsem, že to musel být dar osudu jít vědomě na smrt. Nyní mi to poskytl můj osud! Mohu ještě jednou vyzkoušet v sobě bojovnost; ale v tomto boji jde bez diskuse nikoli o vítězství, ale o poslední napětí sil jako takových, jakoby o poslední gymnastické cvičení... Chci snažet bolest dokud to vůbec půjde, bez narkotik... Boj na ztraceném postavení? Takové slovo nesmí vůbec existovat! Jedině na boji záleží... Nesmějí existovat žádná ztracená postavení... Večer jsme hráli Brucknerovu Čtvrtou, Romantickou. Všechno ve mně bylo plno proudící, blahodárné síře. — Jinak dělám denně matematiku a nejsem vůbec sentimentální.“

Jindy dokazala nemoc a blízkost smrti dostat to poslední z člověka,

kteří až dosud trávili svůj život v „metafyzické lehkomyšlnosti“ (SCHELER) a promarnili své nejvládnější možnosti. Jedna mladá žena, pořádně zhyčkaná životem, byla jednoho dne znenadáni dopravena do koncentračního tábora. Tam onemocněla a upadala den ze dne. Několik dní před tím, než umřela, se vyjádřila: „Vlastně jsem svému osudu vděčná za to, že mě tak tvrdě postihl. Ve své dřívější, měšťácké existenci jsem byla určitě nějak příliš laxní. S mými estétskými ambicemi to u mne nebylo dost vážné.“ Smrti, kterou viděla přicházet, se dívala pevně do očí. Z místa na nemocničním revíru, kde ležela, bylo možno vidět oknem právě kvetoucí kaštan; když se člověk sehnul k hlavě nemocné, spatřil právě jen jednu větev se dvěma svíčkami květů. „Tento strom je jediný přítel v mé osamělosti“, řekla žena, „a s ním se bavím.“ Byla to snad halucinace, byla v deliriu? Mínila přece, že jí strom také „odpovídá“. Ale chyběly všechny příznaky delirantního stavu. Co to bylo za pozoruhodný „rozhovor“ — co „řikal“ kvetoucí strom umírající ženě? Řekl: „Já jsem zde — já jsem zde — já jsem živoucí, věčný život.“

VIKTOR von WEIZSÄCKER mluvil jednou o tom, že nemocný jako trpící je nějak nadřazen lékaři. To přišlo člověku právě na mysl, když opouštěl onu nemocnou. Lékař, který je dostatečně citlivý pro inponderabilia situace, bude mít vůči nevyčísitelně nemocnému nebo umírajícímu vždycky pocit, že k takovému člověku nemůže přistoupit bez jistého zahambení. Lékař se přece sám stal bezmocným a neschopným vyrvat smrti její oběť; pacient tu však stojí jako člověk, který vzdoruje osudu tím, že její bere v tichém utrpení na sebe, a tím uskutěňuje na metafyzické rovině opravdový výkon — zatímco lékař ve fyzickém světě, v oblasti lékařské činnosti, právě selhává.

3. O smyslu práce

Po smyslu života, řekli jsme, se nemáme ptát, ale máme na něj odpovědět tím, že za život přebíráme odpovědnost. Z toho však vyplývá, že se odpověď nemá vůbec dávat ve slovech, ale v činu, jednáním.⁶² Kromě toho musí odpovídat celé konkrétnosti situace a osoby, tuto konkrétnost jakoby zahrnout do sebe. Správná odpověď se tím stává, a to odpoví na konkrétnost všedního dne — jako konkrétního prostoru lidské odpovědnosti.

V rámci tohoto prostoru je každý člověk nenahraditelný a nezastupitelný. O významu, který má vědomí jeho jedinečnosti a jednorázovosti,